

INSTITUȚIILE ȘI DEZVOLTAREA SOCIO-ECONOMICĂ A COMUNITĂȚII

Doru Botezat^[1]

Rezumat

Articolul de față propune o sinteză non-comprehensivă a teoriilor sociologice și economice cu privire la rolul pe care-l dețin instituțiile sub toate formele de manifestare în economia și societatea comunităților mici. Instituțiile, analizate mai întâi din perspectiva culturii comunitare alături de elitele locale și de leadership precum și de instituțiile organizate formal prin stat sau prin organizații nonguvernamentale creează osatura unei așa-numite infrastructuri spirituale, intangibilă, dar necesară progresului social la nivele primare de agregare. Studiul s-a realizat prin analiza critică a literaturii de specialitate la care s-au grefat unele exemple din societatea românească. În final, articolul propune câteva idei practice de intervenționism instituțional pentru dezvoltarea comunitară.

Cuvinte cheie: *identitate, leadership, organizații, infrastructură spirituală*

Punctul de plecare și motivația unui proces de dezvoltare este *comunitatea umană*. Ea este și subiectul dezvoltării și obiect, și cauzalitate și consecință. Rămâne încă disputabil dacă *individul* este unitatea de măsură a unui astfel de demers sau *comunitatea* ca reprezentantă a intereselor colective sau a binelui public. Dar pentru rezolvarea acestei dileme există ideologiile. Știința economică poate eluda dilema prin referirea la un spațiu delimitat (teritoriu sau comunitate) sau prin găsirea acelor soluții care apropie „binele” individual de cel colectiv, lăsând politiciii misiunea să facă delimitările de detaliu. Așa încât vom proclama dintru început drept subiect și obiect al dezvoltării, *comunitatea*.

[1] Doctor în Științe Economice la Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, do_botezat@yahoo.com

Pentru aceasta trebuie să putem defini un asemenea concept. Există entitatea „comunitate” sau există doar populație, în general, alcătuită ca sumă a indivizilor și doar teritorialitatea împarte în regiuni sau comunități? Care ar fi nivelul de agregare de la care putem desemna o entitate comunitară: localitatea, regiunea, țara? Dacă privim din perspectiva dezvoltării, factorul *populație* interesează prin două aspecte. Unul este cel demografic și de dinamică a populației care contează mai mult în organizarea administrării, piața muncii și politicile economice sau deciziile agenților economici. Al doilea ține de *latura culturală identitară* a populației de care depinde creionarea vieții și evoluției unei comunități sub toate componentele ei. Există o teorie a dependenței de parcurs (Gertler, 2005) care consacră faptul că orice entitate socială sau teritorială are o traiectorie unică creată și reprodusă de propria istorie. Această traiectorie este chiar cea care conferă entității respective identitate și unicitate. În acest sens, ne propunem să lămurim conceptul de *comunitate*.

Problema se poate rezolva prin particularizarea unor noțiuni mai generale, precum cele de *națiune* sau *popor*. Poporul și națiunea nu sunt perfect identice, nu se suprapun semantic. Poporul este suma cetățenilor reali, cei care trăiesc în prezent, națiunea reprezintă poporul transcendent, adică imaterial, atemporal, la limită fără teritoriu. Sensul vizat aici ar fi cel echivalent cu *națiunea la nivelul unei entități teritoriale mai mici*. Pare mai facil, deși e pur convențional, să definești o națiune în ansamblu: *este o populație reunită de un teritoriu, o limbă, o tradiție culturală, istorie ș.a. împărtășite în comun*. În acest context, prin particularizare sau prin reducerea scării, definim comunitatea drept *acea populație care posedă în comun caracteristici speciale atribuibile aceluia teritoriu pe care îl ocupă, caracteristici ce sunt asumate de membrii comunității ca fiind identitare*. Caracteristicile pot fi aceleași ca în cazul națiunilor și altele în plus, cum ar fi tradiții specifice, obiceiuri, ocupații, etc. Extrapolând, conchidem că și națiunea poate fi o comunitate.

1. Sursele identității comunitare

Identitățile sunt formate cu ajutorul tuturor tipurilor de activitate umană colectivă. Există, în viziunea lui Schöpflin (1999), patru dimensiuni pe care se structurează acestea:

- în primul rând *identitățile se structurează prin stat (sau formele de organizare subsidiară statului)* – este evident că în cadrul organizării statale se formează obiceiuri comune: aceleași impozite, aceleași sărbători, aceleași raportare la autorități, legi, reglementări etc.;

- în al doilea rând, *activitățile societății civile sunt generatoare majore de elemente identitare*: indivizii, ONG-urile și grupurile, prin tranzacționarea intereselor, formează curente, aspirații, exprimă opinii, etc.;

- *etnicitatea* este cea mai controversată formă de identitate pentru că aici există mereu minorități care se pot socoti nedreptățite. Etnicitatea înglobează mai multe elemente: solidaritățile, religiile comune etc. care creează ritualuri, sărbători la care participă întreaga comunitate. Etnicitatea are conexiuni și cu statul și cu societatea civilă, este vastă ca întindere conceptuală;

- a patra dimensiune este relativ nouă, mai precis datează din epoca „deschiderii lumii”: *dimensiunea internațională și, mai nou, cea globală*. Odată cu accelerarea integrării europene a luat ființă un nou set de identități suprastatale, supranaționale. Uniunea Europeană a devenit cadru de atracție pentru orice acțiune politică, economică sau culturală, iar problema este dacă acea acțiune o susține sau îi este ostilă și dacă a ajuns să genereze și atașamente care funcționează ca identități. Voit sau nu, *acquis-ul comunitar* este o parte consistentă a noii identități europene. Desigur, nu are capacitatea de reglementare a statului modern, dar analogia este plauzibilă. Dar și peste Uniunea Europeană există alte identități internaționale: bunăoară rețelele de ONG-uri și lobby care joacă un rol dincolo de frontiere.

Aceste patru dimensiuni sau procese formatoare de identități nu acționează deconectate unele de altele și chiar se echilibrează între ele. De exemplu, un stat slab poate fi completat de o societate civilă impor-

tantă, sau poate ceda o parte din suveranitate unor actanți internaționali etc. În estul Europei, în lipsa unei societăți civile puternice, etnicitatea (autentică) a fost ingredientul principal în alcătuirea identității, dar, pe măsura evoluției și integrării europene, tendința este ca preeminența etnicității să se diminueze, lăsând loc unei *cetățenii de-etnicizate*.

Instituțiile (în sens cultural)

Precum în existența biologică a unei ființe se spune că funcția creează organul, din toate timpurile și în toate comunitățile umane, unele lucruri pe care le facem pentru a stabili o ordine între oameni (organizarea) au fost codificate în formă simbolică și exprimate prin ritual (de exemplu, religia). Nevoia fundamentală a organizării umane este aceea de *coerență*, iar identitățile colective creează și exprimă coerență. Și, cum supraviețuirea acestei coerențe nu poate fi lăsată în seama hazardului, aceste procese sunt sacralizate și devin imune la cercetări și dovezi cerute de progresul cunoașterii.

Putem privi populația unei comunități ca un sistem cultural aparte. Atunci apare întrebarea: care sunt mecanismele din care se naște și se transformă identitatea culturală a acestei populații? Cine, de exemplu, provoacă schimbarea de mentalitate? Indivizii, sistemul de educație, timpul? Sistemul de educație este alcătuit din indivizi, iar pentru a schimba mentalitatea prin educație trebuie ca educatorii să-și fi schimbat ei înșiși, în prealabil, mentalitatea. Este dificilă găsirea unui „big bang”, a unui punct de început al societății și al identității colective. Pentru aceasta, literatura sociologică utilizează un termen mai difuz pentru orice fenomen social pe care-l consemnează și anume acela de *instituire*. O tradiție, un fapt social este creația unei instituții, iar instituția este, la rândul ei, *o sumă de fapte recurente, consacrate* (Marshall și Barthel, 1994).

Până a exista o putere politică investită să coordoneze faptele sociale, oamenii au coexistat prin *instituțiile culturale*. Numim prin acest termen *orice practică sau activitate recurentă în cadrul unui grup. Culturale*

pentru că țin de un anumit traseu al evoluției antropologice pe care știința îl numește cultură pe latura materială și spirituală. Primele elemente *culturale* ar putea fi considerate activitățile organizate (nu instinctive) de procurare a hranei sau de adăpostire și respectiv, credințele legate de forțele naturii și de divinitate. Treptat, oamenii au creat comunități organizate în care practicile izolate îndreptate spre satisfacerea nevoilor au evoluat către ceea ce numim astăzi instituția *vieții economice* sau credințele au devenit religii sau viață spirituală. Aceste evoluții s-au realizat prin instituții.

Ce rol au instituțiile culturale în devenirea economică a unei comunități? Cu siguranță unul determinant. În cazul teoriilor care proclamă dependența față de propriul parcurs (Gertler, 2005) sau în teoriile noii geografii economice (Ottaviano și Thisse, 2004), o populație este „victimă” a propriei istorii, pe lângă determinismul intrinsec, conferit de trăsăturile și caracteristicile identitare ale acelei populații sau de elite, cum se va vedea în continuare. Evenimentele istorice, viața trecută, au creat instituții care s-au reprodus în timp, au creat tendințe și chiar au restricționat alte posibile căi și alte instituții, generând astfel un mecanism de putere la nivelul organizării umane.

Există două abordări instituționaliste în economie, una veche și una nouă. Dar atât *vechiul instituționalism economic* (Old Institutional Economics) cât și *noul Instituționalism Economic* (Neo-Institutional Economics) pornesc de la premisa că instituțiile condiționează comportamentul economic. Diferențele sunt mai degrabă atribuite scopului și metodei celor două abordări asupra cărora nu vom zăbovi. Câteva idei de bază trebuie totuși amintite. Reprezentanții vechiului curent Karl Polanyi, Thorstein Veblen, John R. Commons și Clarence Ayres pornesc de la antropologia economică pe care o rezumă în constatarea că „economia este un proces instituit” (Harrington și Fergusson, 2002). Pentru a se autoreproduce material, orice societate trebuie să organizeze modalități de provizionare a propriilor nevoi și dorințe. Pentru coeziunea și continuitatea comunității, se cere o anumită durabilitate a acestei organizări economice, ceea ce se poate reduce, în termeni contempo-

rani, la diviziunea muncii. Pe de altă parte însă, comunitățile moștenesc și dezvoltă sisteme de credințe, valori și ideologii, într-un cuvânt „culturi”, în care organizarea provizionării materiale se integrează. Este important de precizat că posibilitățile pentru această integrare sunt foarte numeroase, dacă nu chiar infinite, fapt care este captat de noțiunea de *relativitate culturală* sau *interdeterminanță instituțională* (Mayhew, 1987). Cu alte cuvinte, vechiul instituționalism consideră economia și acțiunile individuale orientate economic ca fiind încastrate într-un context cultural în care se stabilește ce tip de acțiuni sunt permise, așteptate, încurajate sau interzise. Acest context este articulat prin instituții.

De egală importanță pentru vechiul instituționalism este și opera fondatorului Thorstein Veblen, primul care a definit rolul central al instituțiilor în viața economică. Veblen a observat că instituțiile derivă din două baze largi de legitimare: una ceremonială și una instrumentală din care se formulează ceea ce știința economică numește azi *dihotomia vebleniană* (Conti și Giaccarria, 2001). Instituțiile ceremoniale sunt date de credințele moștenite care legitimează statutele, clasele sociale și distribuția puterii printr-o logică a distincției (invidiei). Instituțiile instrumentale sunt acelea care legitimează și motivează acțiunile de rezolvare a problemelor și satisfacere a nevoilor, dar și pentru dobândirea de aptitudini. Ele sunt sursele progresului. Dar majoritatea comportamentelor sunt o mixtură între acțiuni ceremoniale și cele instrumentale problema reducându-se la găsirea dominantei. Tot Veblen subliniază că evoluția instituțională este continuă, cumulativă, dar, în același timp, conflictuală. Conflictul apare mai ales din rezistența pe care o manifestă prin instituțiile ceremoniale. Schimbarea vine din nevoile de rezolvare a problemelor care provoacă foarte adesea legitimitatea valorilor ceremoniale. Concluzia demersului vechiului instituționalism este lărgirea spectrului economiei convenționale prin includerea de elemente de „cultură” și „societate” plasând instituțiile în centrul comportamentului economic.

Noul instituționalism – punctul său de plecare este acceptarea a priori a teoriei economice convenționale ca fiind știința „alegerii individuale”

(North, 1990). Proiectul noului instituționalism este dezvoltarea unui cadru analitic care să integreze analiza instituțională în economie și în istoria economică. Definind instituțiile ca fiind *constrângerile pe care indivizii și le autoimpun*, neo-instituționalismul se încadrează perfect în abordarea „*choice theory*” din teoria economică neo clasică (Glaeser, 1998). Fiind o problemă de alegere, instituțiile au și menirea de reducere a incertitudinii. Prin instituirea cooperării și a tranzacțiilor, indivizii au posibilitatea de apartenență și de raportare la grupuri și valori. Aceasta a fost o punctare teoretică scurtă pentru o mai bună înțelegere a demersului instituțional în dezvoltarea economică. Cum economiile cresc atât ca rază de acțiune cât și ca diversitate a schimbului, această creștere trebuie potrivită cu o schimbare instituțională corespunzătoare pentru a crea performanță economică. Mai precis, la nivelul actual de evoluție a societății, instituțiile pot deveni un instrument la îndemâna factorilor de decizie în societate. Regionaliștii, economiștii și geografilor invocă conceptul de instituție într-o varietate de scopuri și vizând o varietate de funcții.

Instituțiile formează *paternul* societății. Orice demers de dezvoltare trece prin filtrul inevitabil al acestor instituții și, dacă trece de acesta, trece tratat cu identitate locală. De această observație trebuie să se țină cont atunci când se încearcă aplicarea unor soluții importate create în alte teritorii sau alte comunități, fără o adaptare la constrângerile spațiului. Pe de altă parte, instituțiile nu trebuie privite ca obstacol, în sensul că ele nu sunt neapărat sudate în corpusul social. Există și schimbare instituțională și aproape întotdeauna se impune o asemenea nevoie într-un spațiu care vrea să schimbe sau să creeze o tendință de evoluție diferită de cursul său liniar. Schimbările sunt produse în timp prin adaptare treptată, brusc prin revoluții sau decizii izvorâte dintr-o voință politică. Cert este că ***schimbarea instituțională*** trebuie să premeargă oricărui alt demers de dezvoltare, dar revenind la început, când s-a pus problema cine schimbă mentalitatea, ne aflăm în fața unui paradox pentru că schimbarea este determinată de instituții, dar instituțiile trebuie să se schimbe întâi pe ele însele. Cum instituțiile sunt formate

din oameni, problema se reduce la capabilitatea de schimbare a indivizilor. Este de presupus, prin aproximare științifică, că majoritatea oamenilor dispun de aceleași capacități intrinseci de schimbare și reorientare. Ce face atunci diferența între comunități? De ce unele comunități se schimbă, evoluează spre niveluri de dezvoltare mai avansate, altele stagnează sau involuează?

Elitele și leadership-ul

Dezvoltarea poate reflecta și tentativa de mobilizare a solidarității interne a populației sau comunității. Această solidaritate internă este dependentă de foarte mulți factori. De bază sunt *comunitatea de interese și durabilitatea acestei comunități*. Mai simplu, dacă interesele care leagă comunitatea nu sunt momentane, șansele dezvoltării sunt sustenabile.

De multe ori *spiritul comunitar* apare ca un curent sau poate fi chiar o modă. Identitatea comunității se naște poate dintr-o istorie, dar ea trebuie întreținută și, la rândul ei, cineva în istorie a întreținut-o. De fiecare dată, cineva își asumă această identitate și o reprezintă. Identitățile sunt create atât la nivel instituțional cât și simbolic, iar cele două trebuie privite ca funcționând complementar. O instituție își creează și o dimensiune simbolică și se reproduce parțial prin raportarea la aceste simboluri. Astfel, folosirea simbolurilor precum drapelul, steme, monumente, ceremonii (ritualuri) nu este întotdeauna o extravaganță inutilă, un regres spre o eră pre-rațională, ci o componentă esențială a creării, menținerii și reproducerii identității. Dar așa cum este nevoie de embleme, simboluri blazoane, tot astfel este nevoie de lideri și de *elite* care să reprezinte acest spirit (Jalowiecki, 1990). De exemplu, în istoria statelor europene au existat acei landlorzi ca elite locale care au prezervat până în zilele noastre și ar putea să întrunească justificarea maximă a identității locale, cel puțin la nivel simbolic. Chiar și în spațiul românesc a existat o nobilime formată din familii domnitoare, familii de boieri etc. a căror istorie dădea identitate teritoriului stăpânit de ei cândva. Exis-

tența elitelor în postura de *clasă conducătoare* avea un rol deosebit în dezvoltarea unei comunități.

Oamenii au mereu nevoie să se raporteze la cineva, iar societatea care evoluează se dezvoltă și are nevoie cel mai adesea de o ghidare. Chiar dacă dezvoltarea este „spontană” în sensul de a fi naturală, neimpusă de forțe externe, ea tot are niște repere, niște valori la care se raportează în orice acțiune ori demers. Pe lângă acea identitate „ancestrală” și impersonală care creează sistemele de valori, societatea, pentru a conserva și perpetua aceste elemente, are nevoie de anumite *vehicule*. Identitatea neformalizată nu este neapărat un „cod genetic”, ea este incorporată voluntar în oameni care devin vehicule ale valorilor care o perpetuează. Cel mai adesea, elitele unei societăți dețin această informație și o transmit generațiilor următoare și tot ele ghidează, în baza acestei informații, dezvoltarea. Marile schimbări sociale și revoluțiile au fost determinate de coagularea unor elite, a unor lideri carismatici care au insuflat comunităților propriile convingeri și orientarea către o cale de urmat. Exemple avem chiar în istoria României. Mișcarea pașoptistă, pentru care revoluția este un moment esențial, a impus lumii românești o evoluție spectaculoasă. Revendicările ei de regim politic, republică, sufragiu universal sau cele cetățenești, emanciparea evreilor sau eliminarea pedepsei cu moartea, eliminarea pedepselor degradante, au pus Țările Române în fața celor mai avansate idei politice de pe continent din acea epocă, în ciuda faptului că nu ne deosebeam cu nimic de popoarele din jurul nostru. Nu este vorba numai despre proiecte, ci de o mișcare care a reușit în câteva decenii să modernizeze România cu o viteză incredibilă. Toată această transformare a fost posibilă datorită unei generații politice de excepție constituită din câteva zeci de oameni, o proporție insignifiantă chiar și la nivelul unei țări mici. Exemplul este elocvent pentru cum poate un concurs de împrejurări și o generație să deplaseze o lume dintr-un spațiu cultural în altul. Alt exemplu similar, dar mai îndepărtat în istorie, a fost epoca lui Ștefan cel Mare care a făcut dintr-un stat cvasi-inexistent o forță a Europei medievale. Uneori revo-

luțiile însă extermină elitele epocii pe care o transformă creând la rândul lor alte elite.

Cum s-a precizat, în lipsa unei „nobilimi” care asigura baza identitară și de conducere a societăților trecute, în prezent, rolul acesta de lider revine *clasei politice* la dispută sau chiar prin confuzie cu *clasa economică* și cel mai adesea în confuzie cu aceasta. La cele două clase, se mai adaugă *liderii de opinie și vedetele* mass-media. De bună seamă că modernizarea societății a adus cu ea multe restricții acestei reprezentări, dar și anumite forme de intoxicare și viciere a sensului elitelor. Și *mafia locală* poate constitui o elită (altminteri mafia originală siciliană era chiar nobilimea locală). De asemenea și grupurile de presiune pot fi elitiste (Jalowiecki, 1990).

Elita politică poate determina schimbările majore, revoluționare, poate crea instituțiile și identitatea locurilor precum și acea atmosferă necesară dezvoltării. Multe din perioadele faste de dezvoltare economică rapidă se leagă de numele unor lideri politici sau lideri din mediul academic: Keynes, Reagan, Teatcher au dat nume de doctrine sau, în Baden Wurtemberg, s-a denumit acel *Spat-Kapitalismus* după numele *minister-presidentului* din vremea înfloririi landului. De asemenea, numeroși guvernatori americani au rămas în istorie prin megaproiectele pe care le-au promovat. Dar baza dezvoltării sănătoase a unei comunități, cu sau fără elită politică, stă într-o formă particulară a elitei: în *antreprenoriatul local*, care, în timp, poate să dobândească și rafinamentul politic necesar unei creșteri morale. Antreprenoriatul local trebuie să aibă conștiința identității locale, a apartenenței la rețeaua locală și să aibă un adânc sentiment de co-responsabilitate pentru mediul local și pentru comunitate. Economia clasică a fost generată de *genius loci* și de *genius proximitatis*, atât în sens fizic, cat și social. Antreprenorul local este foarte bine și adânc încorporat în structura socială locală, fiind o componentă a elitei (Jalowiecki, 1990).

Într-o abordare mai anecdotică a unor povești de succes din SUA anilor '70 precum Silicon Valley sau Route 128, putem descoperi concluzii pe care nici cei mai rigizi economiști nu le pot contesta. Una dintre

acestea este faptul că inovațiile și antreprenorii se propagă prin cultura comunității. Cele două regiuni oferite ca exemplu au fost totuși diferite din acest punct de vedere. În vreme ce Route 128 are o cultură bazată pe o formă ierarhică autoritară și rigidă de puritanism, Silicon Valley este tărâmul „pionieratului”, al experimentării și antreprenoriatului în stare pură fără restricții puritane (Saxenian, 1994). Despre Silicon Valley adesea se spune că este locul de naștere al tehnologiei informaționale moderne. Legendele garajelor în care se nășteau idei și ale adolescenților transformați în milionari sunt povestea condensată a celor mai importanți jucători din lumea modernă. Întâmplător sau, mai curând, nu întâmplător, nume precum Charles Litton, Bill Hewlett și David Packard (fondatorii Hewlett-Packard), apoi Bill Shockley (inventatorul tranzistorului) și unul din studenții săi Bob Noyce (fondatorul Intel), Steve Wozniak și Steve Jobs (fondatorii Apple) fără a-l uita pe Bill Gates, starul incontestabil din lumea softului, s-au „întâlnit” în același teritoriu. Cum plastic spunea John Rees (2001), „ar fi putut merge oriunde acești oameni, dar mamele lor locuiau acolo” sugerând ideea de cultură locală. Similitudini cu această situație pot fi găsite și în Nordul Italiei și în Baden Wurtenberg (cazurile de districte industriale și clustere).

Această istorie alegorică a oamenilor și a locurilor naște în literatura de specialitate câteva întrebări: *este o asemenea cultură antreprenorială specifică unei zone, unei comunități sau ea poate fi găsită și activată oriunde? Sau poate fi creat un mediu propice dezvoltării ei ori este pură întâmplare?* Mai precis: prezența unor elite care schimbă cursul istoriei este un fapt întâmplător la un anumit moment în istorie sau *acea elită se naște tocmai pentru că există premisele formării ei în acel teritoriu, premise generate de cultura locală?* Răspunsul este probabil că ambele variante sunt adevărate (Rees, 2001).

Din aceste considerente, în literatura de specialitate, conceptul a evoluat către unul mult mai specializat și mai tehnic decât simpla denumire generică de elite. Elitele desemnează acum o categorie confuză responsabilă de multe fapte sociale, unele cu finalitate economică altele fără un

sens economic. Dacă luăm fenomenul dezvoltării *stricto sensu*, mai potrivit apare termenul de „*leadership*”. Burns, 1978 (citată în Krueger, 1990 p.9) - îl numește *unul din cele mai mult observate și cele mai puțin înțelese fenomene de pe pământ*. Krueger (1990, p.9) definește leadership-ul ca fiind *acțiunea (actul motivat și voluntar) uneia sau mai multor persoane de a mobiliza resurse instituționale, politice, economice, psihologice și altele așa încât să atragă interesul, să angajeze și să satisfacă motivele și așteptările celor ce urmează acea persoană (acele persoane)*.

Gardner (1990, p.12) definește leadership-ul ca *procesul de convingere sau exemplul prin care un individ sau grup induce unui grup sau unei comunități urmărirea unor obiective (împărtășite)*. Benis și Nanus (citați de Rees, 2001, p.98) susțin că *leadership-ul inventează și creează instituții care pot conferi indivizilor capacități de acțiune în vederea satisfacerii nevoilor lor, alegerilor lor, scopurilor și viziunilor care sunt bazate pe nevoile cheie ale majorității*. Cu alte cuvinte, leadershipul creează o „*arhitectură socială*” pe care se sprijină o comunitate și care, în cele din urmă, îi duce pe cei conduși la un grad mai înalt de *consciousness (conștiință locală sau sentiment de apartenență)*.

Există și alte nuanțe (Rees, 2001): în ceea ce privește dezvoltarea economică, definiția leadership-ului urmează aceleași linii ca și în cazul liderilor de tip clasic, cu deosebirea că relația *leader – „follower”* nu mai este atât una ierarhică cât una colaborativă bazată pe încredere mutuală și cooperare. Mai mult, nu este vorba de o singură instituție sau persoană care să fie în măsură să ia pe umeri problema unei dezvoltări dintr-o regiune, ci, e vorba de sinergie, de cumulare, de aceea (de)numim leadership-ul ca *fenomen* și nu unul individual. Liderii doar inspiră și motivează prin exemple personale, prin persuasiune, argumente, date, informații, empowerment și, mai rar, prin comandă și control. Leadership-ul este determinat de sinergia tuturor acestor idei. Unele idei, deși irealizabile, sunt bune prin efectul lor mobilizator ca și discursul politic sau retorica cu rol de mobilizare și de schimbare instituțională. Leadership-ul necesită o abordare multidisciplinară, iar cercetările în domeniu au izolat chiar teorii ale leadership-ului. O sinteză a

definițiilor leadership-ului realizată de Rost (Rees, 2001) este poate un bun punct de plecare în explicarea rolului leadership-ului în dezvoltarea comunitară: „*Leadership-ul este o relație/ sistem de relații de influență între lideri și cei care îi urmează pe aceștia care determină schimbări reale de comportament și acțiune, care afectează scopurile mutuale deo parte și de alta*”. Așa-numitul *leadership comunitar* (community leadership) completează definiția lui Rost și adaugă acestui construct câteva elemente precum sublinierea rolului pe care-l au grupurile locale, coalițiile și interacțiunile dintre ele și cum afectează acestea politica locală. În acest context, definim așa-numitul *leadership pentru dezvoltarea comunitară* ca fiind *tendința unei comunități de a colabora între sectoare într-o manieră susținută, orientată către intensificarea performanțelor acelei comunități*. Totodată leadership-ul este legat și de concepte noi ale managementului public modern precum „*capacity building*”, amintind de teoria capitalului social (Stimson, Stough și Roberts, 2002, p. 277). Din această perspectivă, se poate conchide că lipsa elitei se poate suplini prin organizare, dar și invers, lipsa organizării poate fi suplinită de un leader-charismatic.

2. Infrastructura spirituală și dezvoltarea comunitară

Cultura considerată ca sumă a identităților, instituțiilor și elitelor unei comunități poate fi asimilată într-un demers de dezvoltare economică unei așa-numite *infrastructuri spirituale*. Importanța acestui factor în dezvoltarea comunităților este încă un subiect de dispută în lumea academică. De la teoriile lui Huntington (1998) și până la dezbaterile găzduite de revista *Alterra* (1998-2000), opiniile se întind pe un spectru foarte variat între cele două extreme: determinarea absolută și lipsa totală de influență. Într-un studiu al lui Gustav Molnar: *Chestiunea Transilvană* (1998) invocându-l pe Huntington, autorul este adeptul ideii că diferențele între *plăcile tectonice civilizaționale* determină implacabil evoluțiile viitoare ale teritoriilor, se susține ideea că diferențele nu pot fi surmontate, deci dezvoltarea depinde indubitabil de

codul genetic al națiunii sau regiunii la care se referă. Mai precis, nu-i este nimănui refuzată dezvoltarea, dar nu toate dezvoltările sunt la fel. Pe de altă parte, autori ca H. R. Patapievici (2003) consideră capitalismul asemeni fizicii, matematicii, și chiar statului de drept, ca o *structură universală*, și, ca structură universală, poate fi pus la treabă de oricine, indiferent că este catolic, ortodox, hindus, șintoist sau islamic. Din această perspectivă, acceptarea unei civilizații este o chestiune doar de voință politică a elitelor și implicit a populației. Gustav Molnar apreciază această considerație drept un caz tipic de confundare a modernizării cu occidentalizarea. Elita unei nații sau a unei regiuni hotărăște dacă vrea să se modernizeze și rezultatul unei astfel de hotărâri se poate vedea la capătul câtorva decenii, dar schimbarea tipului de civilizație (implicit a identității) este posibilă doar în cazul menținerii unei legături organice continue, timp de mai multe secole cu civilizația integratoare și nici atunci rezultatele nu sunt dinainte predictibile. Falimentul aspirației spre o schimbare totală a identității este ilustrat de două exemple clasice în istoria politică. Petru cel Mare și Kemal Atatürk care, în încercarea de occidentalizare, au creat niște „țări schizoide, nesigure de identitatea lor culturală” (Molnar, 1998). Este mult mai frecvent și mai fericit cazul în care conducătorii unor societăți non-occidentale au reușit să modernizeze țările lor, refuzând, totodată, occidentalizarea. De exemplu, Japonia, care se orientează după principiul Walkon Yosei, adică spiritualitate japoneză și tehnologie occidentală sau Arabia Saudită care se modernizează rămânând pe tradiția islamului (Molnar, 1998).

Cu aceste considerații se revine la viziunea weberiană a unui *spirit potrivit cu un anume fel de civilizație*. În acest caz, pentru o țară ca România și nu numai, se pune întrebarea *are spiritul capitalist și o etică orodoxă?* Poate că ideea lui Weber era valabilă în epoca sa atunci când un spirit sau o etică puteau construi o societate. În condițiile actuale, etica și spiritul pot fi aduse din orice colț al lumii. Nu populația trebuie să dețină o etică sau un spirit, ci numai o masă critică de antreprenori care se găsește în aproape orice tip de societate, inclusiv în una orto-

doxă. Desigur, etica și spiritul pot face diferențe, dar nu pot opri o dezvoltare. Un proces de dezvoltare poate fi doar potențat de aceste valori sau inhibat, dar, în mod crucial, el depinde doar de o voință politică a unei societăți. Exact ca și în concepția lui Patapievici capitalismul, ca și fizica, este determinat prin reguli și rețetare universale pe care le poate adopta oricine.

Dincolo de această dispută, până la urmă, sunt dovezi concludente că elemente ce țin de identitate, instituții și leadership sunt prezente în evoluția economică. Chiar dacă nu există cauzalități directe, probabile (dovedibile), „mediul cultural” este catalizatorul în care au loc procesele și reacțiile sociale. Drept urmare, cercetarea economică trebuie să aibă în vedere premergător aplicării unor politici anumite elemente ce țin de sociologia și etnologia locală. Provocările comportamentale – așa cum le numea Daniela L. Constantin (2001) – precum participarea, comunicarea, mentalitatea și atitudinile, toate acestea sunt mai importante decât constrângerea financiară. De aceea, abordarea unei strategii de dezvoltare centrată pe populație este mai importantă. În acest proces este nevoie de angajarea tuturor instituțiilor și actorilor. În acest sens, administrația locală este mai mult decât un simplu furnizor de servicii ci un „manager social”. Orice politică guvernamentală are nevoie de un mediu de cultură și de un feedback cu comunitatea.

Hryniewicz (1990) propune câteva elemente necesare formării unei imagini complete cu privire la rolul identității instituțiilor și elitelor în procesele de dezvoltare a comunităților (ca bază pentru cercetare):

- atitudinea socială generală, orientarea spre reformă și inovație sau spre conservarea status-quo-ului (așteptările oamenilor față de stat, gradul de diferențiere sau de omogenitate al atitudinilor din comunitate, ce se înțelege prin participare precum și viziunile privind dezirabilitatea sa și cum variază aceste aspecte între diferitele subculturi);

- structura socială, dar mai ales raportarea populației la structura socială, adică modul cum se autodefinesc clasele sociale și cum le consideră pe celelalte (fiecare are o imagine despre sine și o percepție despre ceilalți); de exemplu, dacă recunosc în inegalitățile sociale diferențe de

muncă individuală sau tratează diferențele ca nedreptăți sociale și abuzuri;

- *gradul de conectare între politică și diferențele sociale* (lupta de clasă) sau *contestabilitatea*. De exemplu, odată cu progresele, în nivelul de trai poate scădea și gradul de contestabilitate al societății indiferent de percepția (corectă sau nu) a surselor de diferențiere între clase;

- alte înclinații și atitudini politice cum ar fi: cât de bine își cunosc cetățenii drepturile și cât de des, sau în ce condiții apelează la justiție pentru exercitarea unor astfel de drepturi, cât de paternaliști sau cât de implicați sunt cetățenii, cât sunt de întreprinzători (densitatea antreprenorială), preferă muncă puțină și bani puțini sau muncă multă și bani mulți etc.;

- gradul de colectivism versus individualism;

- raportarea față de elite, cât de importanți sunt liderii de opinie;

- diversitatea de opinii și rolul acesteia. De exemplu, Olanda, țara cu cea mai mare densitate de opinii din Europa, posedă și atribute implicite ale acestei diversități care dau naștere la dezvoltări specifice;

- capitalul „social” și o predispoziție naturală a unei populații pentru egalitarism sau înclinația ideologică naturală a unei populații spre stânga sau spre dreapta, adică corelarea ideologiilor cu identitatea. La polul opus unei societăți solidare stă in-civismul, concepția că afacerile publice sunt „treaba statului” etc.;

- gradul de „fragmentare” politică: efectivitatea dezvoltării este legată de *gradul de fragmentare* jurisdicțională și politică, gradul de cooperare între actorii economici, participativitatea comunității la rezolvarea problemelor și disponibilitatea resurselor.

Din toate acestea rezultă evident că economicul este, în bună măsură, o problemă culturală. Diferențele culturale vor continua să fie prezente multă vreme în procesele sociale și economice evoluționare și vor continua chiar să inducă diferențe de dezvoltare între națiuni și regiuni în ciuda previziunilor futurologice ale lui Fukuiama (1992) care întrevede moartea identităților. Națiunile și comunitățile subnaționale vor continua să-și conserve diferențele sau să producă noi diferențe. Deci-

denții politici vor trebui să filtreze orice inițiativă prin prismele identitare pentru a preîntâmpina manifestări de incompatibilitate, între un curs impus dinafară și cursul evoluției naturale proprii comunității.

Instituțiile (în sens organizațional)

Cum am demonstrat, orice sistem se administrează prin instituții. Modul prin care puterea socială și economică este distribuită (adesea inegal) într-o comunitate este, în mod esențial, rezultatul caracteristic al complexului de instituții din spațiul acelei comunități. Așa cum am relevat mai sus, instituțiile, în sensul larg, sociologic sau cultural, sunt *unitatea imediat superioară individului*. În sensul restrâns, pe care-l vom aborda aici, *instituția este acea grupare de indivizi constituită în jurul unui scop*. Existența scopului deturneză sensul conceptului de instituție spre acela de *organizație*. Instituțiile țin mai ales de valori, credințe colective, reguli nescrise care condiționează sau constrâng acțiunea individuală. Ele pot avea și o existență abstractă. Organizațiile, în schimb, sunt entități tangibile. Organizațiile au interese, au instituții pe care se sprijină, au un așa numit „*raison d’etre*”. Organizațiile sunt, de fapt, instituții formalizate.

În afară de familii, organizațiile par să fie singurele sisteme sociale care au „adrese (poștale) definite” (Langer, 1999). Prin contrast, nici sistemele funcționale ca politica, economia etc., nici societatea nu au o astfel de adresă. Ca atare, existența lor este una relativă, conceptuală. Societatea modernă funcționează prin intermediul acestor organizații care diferă, în primul rând, prin funcții (economice, culturale, sociale, politice) și prin dispunerea lor spațială. De aceea, orice analiză a potențialului economic al unei regiuni necesită o inventariere a organizațiilor disponibile. Următorul pas este conștientizarea interconectării și cuprinderii spațiale a acestor organizații (globalizarea) de o manieră ce poate fi considerată de dimensiuni „regionale”. Mai precis, potențialul economic și, implicit, potențialul de dezvoltare al unei comunități ține de o așa-numită *capacitate instituțională*, care depinde, la rândul ei, de

leadership și de capacity building (Harrington și Ferguson, 2001; Stimson, Stough și Roberts, 2002).

Dacă desemnăm drept scop al comunității *dezvoltarea economică*, se pune problema dacă putem crea structuri organizatorice cu destinația precizată. Poate fi realizată dezvoltarea de instituții „tehnice” special create pentru acest scop sau, pur și simplu, capacitatea instituțională creează acel mediu funcțional din care dezvoltarea își extrage singură instrumentele necesare? Cu aceasta ajungem la dilema clasică a intervenționismului sau non intervenționismului în economie. Pe lângă aparatul instituțional administrativ de care dispune un stat sau o regiune, dezvoltarea poate cere, la un moment dat, crearea unor instrumente instituționale suplimentare care să-i netezească drumul. Istoria instituțiilor de dezvoltare poate începe cu fundațiile Rockefeller și Ford în anii '50-60, care desfășurau programe de susținere a instituțiilor din domeniul administrației și al gestiunii, iar în anii '60-70 exista o Agenție Americană de Dezvoltare Internațională care a sprijinit întărirea instituțională (Pușcașu, 2000). Crearea unor astfel de instituții impune o gestiune foarte delicată a intereselor diverselor grupuri din societate. Unde există motivația umană, acolo se nasc și procesele evoluționare economice. Deci este vorba de un proces politic. Orientarea după interese este un ingredient fundamental chiar și pentru indicatorii macroeconomici, nu numai la nivelul întreprinzătorului. De exemplu, instituția *Fondului Proprietății de Stat din România* a fost o construcție eșuată din start pentru că însăși ideea ei era eronată. Scopul acelei instituții putea fi asimilat „autodevorării”. Cu alte cuvinte, oamenii implicați în acea instituție, lucrând pentru privatizare, lucrau pentru pierderea obiectului muncii lor. Cu cât erau mai productivi, cu atât își pierdeau mai repede slujbele. De aici rezultă corupția pe care a generat-o privatizarea și întârzierile imense ale proceselor, care, la rândul lor, au generat pe verticală falimente și șomaj masiv. Pe aceeași logică, e legitimă întrebarea *ce va mai face o agenție de dezvoltare când se va fi ajuns la dezvoltare?* Practic e utopic să atingi maximul absolut al dezvoltării deoarece întotdeauna mai există loc, dar, într-o economie funcțio-

nală de piață care crește, o agenție de dezvoltare își găsește destul de greu rostul. Pur și simplu aceste instituții sunt un fel de proptele puse sistemului economic care ajută în cazul unor fracturi, dar îngreunează mersul unui organism normal. Statul nu poate inventa dezvoltare. El poate stimula anumite activități și poate facilita întâlnirea dintre creativitate reprezentată de leadership și capital, acolo unde acestea nu se pot întâlni singure. Instituțiile care se ocupă de aceste întâlniri sunt *agențiile de dezvoltare sau agențiile de investiții interne*, acele organizații care pot avea funcțiuni de la elaborarea unor strategii și a unor studii de fezabilitate (fapte care nu se pot realiza în general de către particulari) până la finanțarea directă a unor proiecte și idei din fonduri puse la dispoziție de către stat, prin credite facilitate de stat sau de la diverse instituții finanțatoare (bănci de dezvoltare, fonduri, Uniunea Europeană etc). Rolul acestor agenții este de a pune în mișcare o economie, de a promova anumite activități, de a incuba afaceri fragile pe o piață în formare, efectele lor probate sunt însă destul de modeste. Mai ales în România, aceste agenții au depins într-o mare măsură de interesele politice, îndeosebi în sectoarele în care s-au vehiculat sume mari de bani guvernamentali sau europeni. Absorbția unor fonduri mari disponibile impune existența unor structuri capabile să gestioneze, în timp scurt, astfel de provocări, dar acestea sunt susceptibile de generarea de corupție în jurul lor, în lipsa cenzurii pieței concurențiale. De aceea, mai utilă este orientarea agențiilor de dezvoltare către servicii publice pe care piața le oferă mai dificil: informare, consultanță, stimularea cooperării. În plus, dacă anumite domenii o cer, instituțiile interne se formează ca răspuns al unei cerințe sociale. De exemplu, dacă pentru turism este nevoie de o centralizare a ofertelor, se va crea un birou care să se ocupe de această activitate. Nu înființarea aceluși birou va crea funcțiunea socială pentru care este destinat, ci, invers, instituția (organul) este creat de funcție.

De aceea, este mai principal să vorbim de o dezvoltare instituțională a întregului corpus social și economic care să genereze dezvoltarea economică.

Dezvoltarea instituțională este, în mod esențial, mijlocul prin care instituțiile devin apte să mobilizeze, de o manieră eficace, resursele umane și financiare disponibile de pe o unitate spațială. Literatura de specialitate lucrează cu noțiuni foarte diferite referitoare la acest concept (*întărirea instituțiilor, gestiunea sectorului public, administrație, dezvoltare* etc). Chestiunea esențială este de a ști cum să mobilizezi eficient resursele unei țări sau unei regiuni, așa încât, toți factorii să concure la procesul dezvoltării. Mobilizarea resurselor se poate face atât din interior, prin gestionarii instituției sau stimulată din exterior de către guvern sau agenții de dezvoltare.

Concluzii

Articolul de față a încercat să enumere elementele care țin de *cadru socio-cultural* (populație, identitate, tradiții, elite) și de un așa-numit *cadru politic, administrativ și organizațional* (instituții, autonomie). Aceste două cadre sunt numai doi piloni ai unui proces integrat de dezvoltare orientat către comunitate, adică unitatea elementară a unei clase de colectivități având atributul de omogenitate pe un set de criterii definitorii. Lor li se adaugă alți doi piloni: *aparatură economică proprie* (forța de muncă, finanțele și fiscalitatea, infrastructura și alte politici economice) și, un așa-numit *cadru contextual*, cel mai nou factor și actor în procesele evoluționare economice (integrarea europeană, globalizare, multi-naționalizare). Aceste cadre sunt de fapt elementele din problematica dezvoltării așa cum sunt văzute de politica economică. Descrierea lor se face prin prisma abordărilor din diverse teorii care au analizat acești factori.

Bibliografie

1. Constantin, Daniela L., 2002. *An Institutional and Cultural perspective on Romanian Regional Development Policy* în: *Regional Development Reconsidered*, Atalik G. A., Fischer M. M. (editors), Springer Verlag, Wien.

2. Conti, Georgio și Giaccaria, Paolo, 2001. *Local Development and Competitiveness*, The GeoJournalLibrary-Kluwer Academic Publishers.

3. Fukuyama, Francis, 1992. *The End of History and the Last Man*-Maxwell Macmillan. Canada.

4. Gardner, James, 1990. *On Leadership*, Free Press, New York.

5. Gertler, Meric S., 2005. *Tacit Knowledge, PathDependency and Local Trajectories of Growth* în: Fuchs and ShapiraEds./ *Rethinking Regional InnovationandChange*. Springer. Netherlands.

6. Glaeser, E. L., 1998. *Are Cities Dying*. Jstor Economic Perspectives. Disponibil la www.jstor.org.

7. Harrington, J.W.; Ferguson, D., 2001. *Social Processes, and Regional Economic Development* în: Johansson și Stough, *Theories of Endogenous Regional Growth-Lessons for Regional Policies*. Springer Verlag, Berlin Heidelberg.

8. Hryniewicz, Janusz, 1990. *Differentiation of Social-Political Atitudes Dependig on The Place of Residence* în: Kuklinski și Jalowiecki- *Local Development in Europe. Experience and Prospects*, Regional and local studies, University of Warsaw.

9. Hryniewicz, Janusz, 1989. *Social PositionsandInequalities in Local Communities*, în: *Problems of Local Development*. Dutkiewicz și Gorzelack Editors, Regional and local studies, University of Warsaw.

10. Huntington, Samuel P., 1998. *The Clash of Civilizations?*, The Journal of Modern History 70.

11. Jalowiecki, Bogdan, 1990. *Les elites locales, ou le depart pour la democratie/* în: Kuklinski și Jalowiecki – *Local Development in Europe. Experience and Prospects*, Regional and Local Studies, University of Warsaw.

12. Krueger, Noris F., 1990. *Entrepreneurship: CriticalPerspectives on Business and Management* în: *Innovationand regional development: Strategies, instruments and policy coordination*, eds. H.-J. Ewersand J. Allesch, Walter de Gruyter, Berlin.

13. Langer, Josef. 1999. *Rețeaua economică în: zona Alpilor Adriatici*, Revista Altera Nr. 11/1999, Tg. Mureș.

14. Marshall, Gordon, Barthel, Diane L. 1994. *The Concise Oxford dictionary of sociology*. Oxford University Press.
15. Mayhew, A. 1987. *The bigining of Institutionalism*, Journal of Economic Issues, Vol. 21, p.971-998, disponibil la <http://www.orgs.bucknell.edu/afee/jei/>
16. Molnar, Gusztav, 1998. *Problema transilvana*, Revista Altera Nr. 8, Tg. Mureş.
17. North, Douglas, 1990. *Institutions, Institutional Changeand Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge Ma.
18. Ottaviano, G; Thisse, J.F. 2004. *New Economic Geography: what about the N?*, <http://www.core.ucl.ac.be>.
19. Patapievici, Horia Roman, 2004. *Discernământul modernizării*, Humanitas, Bucureşti.
20. Rees, John, 2001. *Technology and Regional Development: Theory revisted* în Johansson și Stough, *Theories of Endogenous Regional Growth-Lessons for Regional Policies*, Springer, Berlin Heidelberg.
21. Saxenian, A., 1994. *Regional Advantage. Culture and Computing in Sillicon Valley and Route 128*, Harvard University Press, Cambridge Ma.
22. Schöpflin, George, 1999. *Raţiune, identitate și putere*, Revista Altera Nr11.1999, Tg. Mureş.
23. Staber, Udo, 2005. *Entrepreneurship as a source of path dependency* în: Fuchs and Shapira Eds./ *Rethinking Regional Innovation and Change* , Springer Netherlands.